

Kulturarven

Magasinet med reportasjer og artiklar om vern gjennom bruk i vår tid

Nr. 94 · desember 2022

Norsk Kulturarv

Frivillighetens år

2022

VERN GJENNOM BRUK

BYEN KUNNSKAP OPPLIVINGAR MENNESKET KYSTEN INNLANDET INSPIRASJON IDENTITET

Bilde på Alm Østre
Foto: NIKU, 2022

Hus i bruk på Alm Østre

Alm Østre på Stange i Hedmark er en biologisk-dynamisk gård, og ble lagt om fra konvensjonell drift tidlig i 1970-åra (foto 1). Flere kornsorter og grønnsaker dyrkes på gården (foto 2, foto 3). De har melkekyr, sauer, gris og høns. Gården produserer sitt eget dyrefôr, og bruker gjødsel fra egne dyr. De fleste av gårdens produkter selges direkte gjennom gårdsbutikk, grønnsaksabonnement og Reko-ring. Varer leveres til utvalgte butikker og restauranter.

**Hilde Rigmor Amundsen
og Marte Boro**

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

Eva Svensson

Karlstads universitet, Värmland*

I tidligere tider krevde gårdsdrifta på Alm at det var mange bygninger med ulike funksjoner, og mange folk bodde eller hadde sitt virke på gården. Dagens biodynamiske drift har visse likhetstrekk med det førindustrielle landbruket. Det er bruk for mange mennesker i gårdsarbeidet, og det er mangfold og vekseldrift i produksjonen. De gamle bygningene og uthusene er alle i bruk.

Biokulturell arv

Virksomheten på Alm er et godt eksempel på hvordan den biokulturelle arven kan ivaretas på en gård i dag. Biokulturell arv er et helhetlig

begrep som omfatter natur- og kulturarv; fornminner, historiske bygninger, biologisk kulturarv, biologisk mangfold, stedsnavn, tradisjoner mm. Den biokulturelle arven er bygd opp gjennom mange generasjoners bruk av landskapet, ved å dyrke jorden, la buskapeen beite i skogen, slå enger, bygge hus, gravlegge sine døde, jakte vilt, fiske, reise, utøve religion og utveksle tradisjoner og fortellinger. Gjennom husdyrbeite ble skogen åpen og artsrik, med en blandet trebestand og en rik urtevekst. Åkerbruk, styving av trær og engslått er andre kilder til utviklingen av en rik flora. At mennesker

Foto 2: Mel fra ulike kornsorter i produksjon på Alm Østre. Foto: NIKU, 2022.

Foto 3: Grønnsaker i gårdsbutikken på Alm Østre. Foto: NIKU, 2021.

Foto 4: Utsikt til Stange middelalderkirke og almealléen i retning kirken, sett fra tunet på Alm Østre. Foto: NIKU, 2022.

holder bier for honningens skyld bidrar også til det biologiske mangfoldet.

Alm Østre som kulturmiljø – hus i bruk

Alm Østre ligger vakkert til i kulturlandskapet i Stange Vestbygd. Fra tunet er det vid utsikt mot Mjøsa. Det er hager med frukttrær og bær, blomsterenger, grønnsaksparseller og åkre der det drives vekselbruk med grønnsaker, poteter og korn. Stange middelalderkirke ligger nord for gården (foto 4). I landskapet rundt er det mektige gravhauger fra jernalderen. Også på Alm var det tidlig bosetning. Fra en gravhaug som ble dyrket bort i 1866 stammer et vikingsverd som lå i en klebersteinsgryte med aske sammen med spyd, øks og to skjoldbuler, to stigbøyer, hestebissel, beinkam, spillebrikker og en liten beinskulptur. I nærområdene er det funnet steinøkser, flintdolker, løvkni-ver av flint, rakekniv av bronse, arm-bånd av bronse/gull, gullbarre, minia-

tyrbronseøks og en kulehalsring av jern. Dette er gjenstander som vitner om den eldste jordbruksetableringen som fant sted under de to siste årtusen før Kristi fødsel.

Husene på Alm

Våningshuset er det største og mest prangende huset på tunet (foto 5).

Foto 5: Våningshuset fra 1733 med nyere inngangsparti i sveitserstil. Bygningen er istandsatt med ny grunnmur, nytt tak, reparerte vinduer etc. Husets romstruktur med store værelser er intakt. Foto NIKU, 2022.

Både dette huset og kårstua er ifølge historiske kilder bygd opp etter en brann i 1733 av byggherre Anders Engebretsen eller sønnen Jon Andersen. Bygningen er utvendig rappet med leire, slik mange trehus ble på 17- og 1800-tallet. Det ga et inntrykk av at husene egentlig var bygd av mur, som fine bygninger sør i Europa. Bygningen var nær ved å forfalle på det tidspunkt gården ble lagt om til biodynamisk drift. Den er satt i stand og brukes i dag mellom annet som kjøkken, bakeri, kontor, forsamlingslokale og som boliger for praktikanter og lærlinger.

Huset øst for våningshuset er en kårstue (foto 6). Denne er også bygd i 1733, etter den samme brannen. Ved eierskifte av en gård er det vanlig at de eldre eierne mottar kårstelser. Kårfolket var ofte foreldrene til de nye eierne, og mottok gjerne ved og matvarer. Bygningen brukes som bolig også i dag.

Huset vest for våningshuset er et mindre tømmerhus, antakelig opprinnelig et stabbur, og har hatt benevnelsen Kornmagasin (foto 7). Huset er fra ca. 1800, og ble flyttet til

Foto 6: Kårstua, Et lafta hus kledd med utvendig panel. Fasaden var opprinnelig rappet. Senere restaureringer er foretatt i 1900 og 1975. Foto: NIKU, 2022.

gården på slutten av 1900-tallet. Også dette huset brukes som bolig i dag.

Det minste huset, der gårdsbutikken er i dag, står sørøst på tunet (foto 8). Det var opprinnelig et bryggerhus med drengestue, og ble antakelig oppført tidlig på 1900-tallet.

I tillegg til bolighusene er det en eldre driftsbygning med fjøs og låve, et nytt åpent tallefjøs og flere driftsbygninger til lagring av grønnsaker, maling av korn, produksjonslokaler

Foto 7: Våningshus kalt Kornmagasinet, men opprinnelig antakelig et stabbur. Det skal være fra ca. 1800, og ble restaurert i 1986. Huset ble på et tidspunkt flyttet fra Arneberg i Åsnes i Solør til Alm Østre. Foto: NIKU, 2022.

for meieriprodukter, drivhus, lokaler for frøfirmaet *Solhatt* og annet.

En eldre bygning, noe ombygd, ligger ved fjøset. Den fine sveitsers-tilsdekoren i inngangspartiet er snekret ganske nylig, og i en gammel stil (foto 9). Dette var boligen til sveiseren før i tiden. En sveiser var en fjøsrøker. Opprinnelsen til denne tittelen er sveitsere som kom til Norge på begynnelsen av 1800-tallet og brakte med seg ny kunnskap. Etter hvert ble sveiser

Foto 8: Gårdsbutikken, opprinnelig bryggerhus med drengestue. Byggeåret er ukjent, men huset er nok fra tidlig på 1900-tall. Foto: NIKU, 2022.

Foto 9: Lykkelige kuter og sveiserbygningen i bakgrunnen. Foto: NIKU, 2022.

(uten t) en tittel selv om fjøsrøkeren var norsk.

Tidligere hørte det flere bygninger til gården. I følge historiske kilder hadde Alm Østre to husmannsplasser og en innerstbolig i 1939. En innerst var en arbeider som leide husrom, uten å eie eller leie jord, men som hadde sitt eget hushold. Antall husmannsplasser som en gård eide kunne variere over tid.

Gården hadde en seter tidligere. Det var Torve sæter i Morskogen sør i Stange. Det var vanlig at gårdene i de fruktbare Stangebygdene hadde setervanger som kunne ligge langt unna.

Landbruk og vern i et fremtidsperspektiv

Dagens biodynamiske drift på Alm Østre tar i bruk eksisterende bygninger og sikrer på denne måten kulturhistoriske verdier. Husene representerer gammel gårdshistorie, byggeskikk og estetikk, og tas vare på og rehabiliteres istedenfor å rive og bygge nytt. Det er bruk for hus og uthus fordi gården har en variert produksjon og fordi mange mennesker er tilknyttet driften.

Bruk er det beste vern – har vi bruk for en bygning holder vi den gjerne vedlike! Moderne lettstelt bygningsmasse ville vært mer effektivt, men ville betydd større belast-

Foto 10: Felles måltid på Alm Østre. Foto: NIKU, 2022.

ning på klima, ressursbruk og økte kostnader. Og det ville betydd større tap av kulturhistoriske verdier. Når bygninger går ut av bruk, setter forfallet inn og vi mister noe av det som fra gammelt av har preget flotte jordbrukslandskap. På mange gårder har de fleste gamle bygningene gått ut av bruk, står tomme eller er revet.

Tradisjonell ressursbruk handler om økonomisering med ressursene. På Alm produseres kortreist og sunn mat, og de er selvforsynt med fôr og gjødsel. Slik minner dagens drift om den gamle produksjonsmåten, men dette er samtidig framtidsrettet i ei tid hvor bærekraft blir stadig viktigere.

Gårdsdriften på Alm har gode sosiale aspekter (foto 10). Praktikantene, lærlinger og frivillige lærer gjennom praktisk og variert arbeid. Kunnskap formidles av de som har mer erfaring, og det skjer en stadig kunnskapsutveksling.

Avslutning

I dagens samfunn med klimakrise og naturkrise må vi bli mer bærekraftige, og vi må ta vare på landbruket og den dyrkbare jorda. Dette er store utfordringer som adresseres globalt, men vi må handle lokalt. Økologisk og biodynamisk jordbruk kan være ett av svarene på disse store utfordringene. Det er matproduksjon som baserer seg på gårdens ressurser, som står for kortreist mat og som tar i bruk eldre bygninger, og som samtidig videreutvikler den biokulturelle arven. 🍷

Referanser

- Amundsen, H.R. 2018. Forunderlige flintfunn i Stange Vestbygd. *Gammelt fra Stange og Romedal 2018*:124-143. Utgitt av Stange historielag, Stange.
- Hagen, A. 1999. *Stangeboka I. Demringen. Del II*. Utgitt av Stange Hhstorielag, Stange.

Nettsteder

- Alm Østre, nettside: <https://almostre.no/>.
- Alm Østre, gårds- og slekthistorie: <http://www.hedmarkslekt.no/Stangeboka/del5.htm>
- Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), nettside Biokuma-prosjektet: <https://www.niku.no/prosjekter/biokuma/>
- SEFRAK-registrering av bygningene på Alm Østre, utført i 1989, lastet ned fra Kulturminne-databasen Askeladden: <https://askeladden.ra.no/Askeladden/Solhatt,økologiskfrøfirma>: <https://solhatt.no/>

*Artikkelen er basert på studier i Interreg-prosjektet *Biokuma – Biokulturell arv og alternativ matproduksjon* (2020-2022). Prosjektet er finansiert av Interreg Sverige-Norge, innsatsområde Natur og Kulturarv.